

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: 2548-0480 (Print)/(Online) 2602-2567

Sayı/Issue 16 • Aralık/December 2024

Sayfa/Page: 273-294

Geliş Tarihi / Received: 26.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 27.06.2024

K, Mehmet. (2024). 7 Numaralı ve H.1195-1198/M.1781-1784 Tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin Tahlili. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (16), s. 273-294.

7 NUMARALI VE H.1195-1198/M.1781-1784 TARİHLİ ERZURUM AHKÂM DEFTERİ'NİN TAHLİLİ ANALYSI AND EVALUATION OF ERZURUM AHKÂM BOOK NO. 7 AND DATED H.1195-1198/M.1781-1784

Dr. Mehmet KOÇYİĞİT*
mehmetkocyigit2525@gmail.com

Öz

Osmanlı Devleti'nde, Divan-ı Hümayun en üst düzeyde karar alma organıydı. Aynı zamanda kişisel şikâyetlerin görüşülerek karara bağlandığı bir yüksek mahkemedir. Osmanlı Devleti'nde temel prensip halkı üzerinde adaleti sağlanmaktı. Bunun için şikâyet hakkının kullanılması noktasında reayaya önemli haklar tanınmıştır. Haksızlığa uğradığını düşünen kişi(ler) bunun giderilmesi için en yakın mahkemeye müracaat yapabileceği gibi en yüksek mahkeme özelliği gösteren Divan-ı Hümayun'a da müracaatta bulunabilmişlerdir. Bu çalışmada 7 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri tahlil edilmiştir. 7 numaralı defter H.1195-1198/M.1781-1784 tarihleri arasında kapsamaktadır. Defter özelinde Erzurum Ahkâm Defterleri'nin tarih araştırmalarındaki önemine değinilmiştir. Defterde şikâyet konularının oluşum süreci, şikâyet etme biçimleri, şikâyetlerin çözüm mercileri ve şikâyet konuları, şikâyet edenlerin cinsiyet dağılımı bölgeden giden sorunlara karşın merkezin bu sorunlara verdiği çözüm önerileri ve yöntemleri irdelenmiştir. Defterde yer alan hükümlere bakılarak şikâyetler konularına göre tasnif edilmiştir. Eyalette miri toprak rejiminin uygulanışı ile yaşanan problemler ve yaşanan güvenlik meseleleri,

*ORCID: orcid.org/0009-0004-8252-2925.

ekonomik durumun göstergesi olan borç-alacak meseleleri, miras, vergi ile ilgili sorunlar hakkında bilgi sahibi olunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Şikâyet, Divan-ı Hümayun, Ahkâm Defteri, Erzurum.

Abstract

In the Ottoman Empire, the Imperial Council was the highest-level decision-making body. It was also a high court where personal complaints were discussed and decided. The basic principle in the Ottoman Empire was to ensure justice for its people. For this reason, important rights were granted to citizens in terms of exercising the right to complain. Person(s) who think that they had treated unfairly could have apply to the nearest court or to the Divan-ı Humayun, which was the highest court, to have this resolved. In this study, Erzurum Ahkam Register number 7 was analyzed. Notebook number 7 covers the dates H.1195-1198/AD 1781-1784. In particular, the importance of Erzurum Ahkam Registers in historical research is mentioned. In this study we examined the notebook in terms of the formation process of the complaint issues, the forms of complaint, the resolution authorities of the complaints and the complaint topics, the gender distribution of the complainants, the solution suggestions and methods given by the center towards the problems in the region. Complaints were classified according to topics by looking at the provisions in the notebook. It is aimed to gain information about the problems experienced with the implementation of the (A kind of Public Domain Land) regime in the state, security issues, debt-receivable issues that are indicators of the economic situation, inheritance and tax-related problems.

Keywords: Complaint, Divan-ı Hümayun, Ahkam Register, Erzurum.

Giriş

Şikâyet, kişi(lerin) yaşadıkları haksızlıktan kurtulmak veya bu durumu ortadan kaldırmak için meselenin ilgili makama ulaştırılması şeklinde tanımlanabilir. Osmanlı Devleti adaleti sağlamak için şikâyet hakkının kullanılmasını toplumun her kesimine tanıtmıştır. Toplumu oluşturan her birey şikâyetini bulunduğu yerdeki adli mercie sunabileceği gibi doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'a da iletebilmiştir. Bu anlamda şikâyetçi haksızlığa uğradığı ilk andan müracaatını yaptığı mahkemece

probleminin çözülememesi sonucunda şikâyetini Divan-ı Hümayun'a götürme hakkına sahipti (Taş, 2007:139).

Osmanlı Devleti'nin merkezileştiği andan 17. yüzyıla gelinceye kadar şikâyetler mühimme defterlerine yazılmıştır. Mühimme defterleri içerik olarak sosyal, siyasi ve askeri gibi konuları içerisinde barındırmıştır. Ayrıca Divan'a iletilen şikâyet konuları da bu defterlere kaydedilmiştir. Bu yüzyılda kayıtlar, konularına göre tasnif edilmiş ve farklı defterlerde tutulmaya başlanmıştır (İnalçık, 1998). Bunun sonucunda kamuyu ilgilendiren meseleler mühimme defterlerine, kişisel davalar için yapılan müracaatlar ise şikâyet defterlerine yazılmıştır (Emecen 2005:124).

1648 yılında bürokratikleşme ile birlikte şikâyetler için ayrı defterler oluşturulmuştur (Emecen, 2005: 107-139; -2011: 111-157). Şikâyet defterlerindeki kayıtların büyük çoğunluğu devlet kademesindeki kişilerin hukuki rolleri, suçların çeşitleri şikâyetçilerin sosyal ve coğrafi dağılımı hakkında bilgiler içermektedir. Şikâyet defterleri merkez ile taşra ilişkilerinde mühimme defterlerince eksik kalan noktaları tamamlayabilmiştir (Kovacks, 2012:275). Şikâyet defterlerinde problemlerin çoğu Divan'a gitmeden bölgesel mahkemelerce çözüldüğü bilinmektedir. Yani yerel idare ve mahkemece çözülemeyen idari veya hukuki ihtilaflar merkeze gönderilmiştir. Şikâyet defterlerinin konusunu çözülemeyen bu ihtilaflar oluşturmuştur (Gümrükçüoğlu, 2012: 175-206). Şikâyet Defterleri 1648-1823 yılları arasında tutulmuştur toplamda 208 defterden oluşmuştur (Özel, 1988: 550-551).

Ahkâm defterleri ise bölgesel çözülemeyen sorunların artması bunların merkeze duyurulması sonucunda bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması amacıyla oluşturulmuştur. Hüküm kelimesinin çoğulu olan "*ahkâm*" (Devellioğlu, 1998: 389) kesin emirler veya kararlar anlamına gelmektedir (Özel, 1984: 550-551). Padişahın vermiş olduğu yazılı emre ise "*hükm-i hümayûn*" denilmiştir (Uzunçarşılı, 1988b: 280). İşte bu hükümler ile farklı devlet kararlarının aynen kaydedildiği defterlere de "*ahkâm defterleri*" denilmiştir (Pakalın, 1993: 30). Ahkâm defterleri şekilsel olarak şikâyet defterlerinden daha uzun ve dardır (Günay, 2013: 18).

Ahkâm defterleri dönemin Reisü'l-küttâp'ı Ragıb Efendi şikâyetlerin bölgelere göre sınıflandırılmasını istemesi sonucunda oluşturulmuştur. (Şimşir, 1994: 358-361). Bu defterlerinin ortaya çıkmasında en önemli etken artan şikâyetlerdir. Ahkâm defterlerinin kaydedilmesi 1839 yılına kadar devam etmiştir. Bu defterler Anadolu, Sivas, Trabzon, Diyarbakır, Şam, Halep, Karaman, Adana, Maraş, Erzurum, Silistre, Özi, Rumeli, Rakka, Mora, Bosna ve İstanbul gibi eyaletler için tutulmuştur (Aydiner 2007: 404; Sahillioğlu, 1988: 551).

Şer'iyye sicilleri Osmanlı toplum hayatının tamamına dair zengin bilgiler içermektedir. Bulunmayan yerlerde ahkâm defterleri şehir tarihi çalışmalarında araştırmacılar için oldukça önemli veriler sunar (Uğur, 2010: 8) Bunun en önemli nedeni ahkâm defterlerinin Osmanlı tarihi kaynaklarında sancaklardan başlayarak köylere kadar inerek birçok bölgenin tarihine ışık tutmasıdır (Faroqı, 2003: 96-97). Ayrıca Osmanlı Devlet sistemi ve bu sistemin taşradaki işleyişi, bu işleyişte yaşanan meseleler ancak ahkâm defterinde bulunan kayıtlardan öğrenilmektedir. Bundan dolayı ahkâm defterleri XVIII ve XIX. yüzyıllar şehir tarihi çalışmalarında şer'iyye sicillerinden sonra en önemli kaynak niteliğini oluşturmaktadır (Çiçek, 2016: 260).

1. Erzurum Ahkâm Defteri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Başkanlığı'nda 1155/1742 ile 1296/1879 yıllarını kapsayan toplamda Erzurum'a ait 19 adet defter bulunmaktadır (Türe ve Kaynar, 2017: 35). Bu defterler A. DVNSAHK.ER.d fon koduyla kayıtlıdır. Bu defterlerden 2 numaralı defterin kapağında Erzurum 2 numaralı ahkâm defteri yazsa da defter Erzurum'a ait değildir. İçerisinde Kars, Van, Çıldır gibi Eyaletlere ait hükümleri barındırmaktadır (Çiçek, 2016: 574). 2 numaralı ahkâm defterinin Erzurum'a ait olmadığı en açık göstergelerinden biri de defterde bulunan 132/5 numaralı hükümdür. Hükümde "Erzurum'a nakl olunmuştur" şeklinde yazılan derkenardır (A. DVNSAHK. ER. d002/67) (Çiçek, 2016: 132).

2. 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri

Defter 18x49 cm. ebadında olup, etrafı ebruli ve çiçeklerle kaplıdır. Kapak kısmında Erzurum Defteri yazmaktadır. Başlangıç tarihi olarak “*min evâsıt-ı cemazi-el ahire sene 1195*” ve bitiş tarihi “*ilâ evâhiri Şa’bân 1198*” şeklinde kayıtlıdır. Sayfa usulüne göre tutulan defterin 2 sayfası boştur.

Resim 1: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Kapağındaki Bilgiler

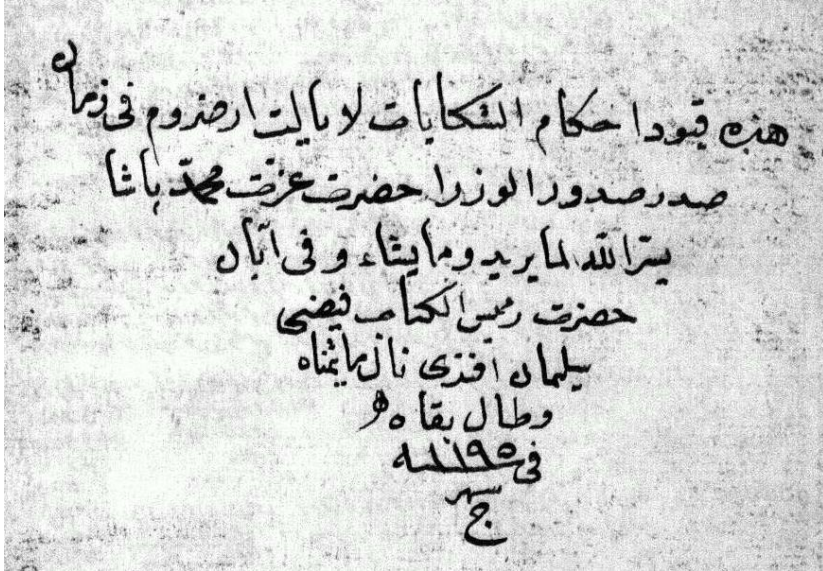
Defterde Erzurum eyaletine ait toplamda 610 hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerden 608 tanesi tarihli 2 hüküm ise tarihsiz olarak yazılmıştır. 6 hüküm ise üzeri çizilerek iptal edilmiştir. Defterde farklı olarak 1178 yılına ait 5 hüküm bulunmaktadır.

Tablo 1: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Hükümlerin Ay/Yıl Olarak Dağılımı

Yıllar	Aylar												
	M.	S.	Ra.	R.	Ca	C.	B.	Ş.	N.	L.	Za.	Z.	Top.
1178	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	5
1195	3	1	1	5	1	1	20	26	6	23	24	20	140
1196	0	2	11	18	18	33	25	20	6	19	8	10	190
1197	7	16	5	20	25	23	20	1	7	17	16	7	164
1198	7	6	9	14	22	18	15	15	1	-	2	-	109
Tarihsiz													2
Toplam	37	25	26	57	66	85	80	62	20	59	55	37	610

Yukarıdaki tabloda en fazla hükmün verildiği yıl 1196 en az hükmün verildiği yıl ise 1198 yılı olmuştur. Hükümler yazıldıkları ay içerisinde değerlendirildiğinde en fazla hükmün Cemaziyelahire (C./85) ayında verildiği en az hükmün ise Ramazan (N./20) ayında verildiği tespit edilmiştir.

Resim 2: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Giriş Kısmı

Defterin başlangıç kısmını “*Hâzihî kâyûd-ı ahkâmü’ş-şikâyât li-vilâyeti Erzurum fî zamân-ı sadr-ı sūdûrû’l-vûzarâ Hazret-i İzzet Muhammed Paşa yessera’llâhu mâyeşâ ve fî-eyân-ı Hazreti Re’îsü’l-küttâb Feyzi Süleyman Efendi nâle mâ yetemennâhu ve tâle bekahû (Fî sene 1195 şehr C.)*”, oluşturmaktadır.

Defterde bulunan hükümler çoğunlukla vali/kadı, molla, naip, voyvoda, emin gibi bölgenin örfi ve şer’i idarecilerine yazmıştır. (A. DVNSAHK. ER. d007: 2/1, 5/3, 29/3, 32/4, 43/2). Hükümlerin önemli bir kısmı Erzurum eyaletine ve eyalete bağlı sancak ve kazâlara gönderilmiştir. Fakat azda olsa farklı eyalet ve sancaklara ait hükümlere de rastlanılmaktadır (A. DVNSAHK. ER. d007: 5/2, 19/1-3, 37/2).

Tablo 2: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Hükümlerin Sancak ve Kazâ Dağılımı

Bayburd	10/3, 10/4, 14/2, 30/4, 33/2, 37/3, 43/6, 50/4, 52/1, 53/1, 54/1, 55/4, 56/2, 57/5, 67/2-3, 68/2, 70/5, 72/2, 73/1, 74/1, 77/3, 79/4, 85/2-4, 92/1, 94/2, 96/2, 109/3, 114/4, 116/2-3, 118/4, 124/5, 129/1-3, 131/1, 136/4, 140/1, 148/3, 149/3, 154/2, 167/2, 168/4, 177/1-3.
Bolaman	53/3.
Çemişgezek	27/2, 103/3.
Erzincan	6/1, 9/1-2-3, 12/3, 16/2, 19/2, 21/2-3, 27/1-4, 29/4, 30/2, 36/2, 38/3, 40/1, 42/3, 44/4, 48/1, 51/2-3-4, 61/2, 64/2, 68/1-3, 69/5, 73/2-3, 75/3, 77/2, 89/1, 91/1, 95/1, 97/2, 104/5, 105/2, 108/2, 112/3, 113/4, 114/1, 115/4, 117/4, 119/4, 121/1-2, 122/1-3-4, 123/3-4, 129/2, 131/3, 132/3, 134/2-5, 139/3, 141/1-3, 146/4, 149/4, 150/2-3, 159/3, 169/1, 170/1, 173/4, 175/3, 180/1-2, 185/1-2, 192/3.
Erzurum	2/1-4, 4/1, 5/3, 6/5-6, 7/1, 8/4, 12/2, 16/5, 17/2, 21/1, 22/2, 25/1-2-3-4, 30/3, 32/1-2, 33/3, 36/1, 37/4-5, 38/1-2, 40/2-3, 42/4, 43/3, 48/2, 52/3, 55/2, 57/4, 64/1, 65/2-3, 69/1, 70/1, 71/1, 71/3, 72/3, 75/1, 79/2, 80/2, 83/2-3, 90/1-4, 95/3, 96/5, 98/1, 100/1, 101/1-4, 102/3, 103/2, 118/2, 119/3, 123/5, 133/1, 135/2, 137/1, 138/1, 140/4, 142/2, 145/2, 147/1, 147/6, 148/2, 149/1-2, 151/1, 156/2, 158/1-3, 161/2, 163/1, 165/1-2, 166/1, 167/1, 171/2, 172/1-2, 175-1, 176/3-4, 178/1, 179/1-2, 181/4, 182/3, 183/1-2, 186/1, 187/1-4-5.

Gercanis	50/5, 125/2, 131/4, 134/3, 146/2-3, 159/5, 180/3.
Gümüşhane	7/3, 11/1, 29/3, 55/5, 56/3, 115/2, 140/5, 148/1, 182/4
Habsamana	12/1, 17/3, 20/3, 31/2, 34/3, 80/4, 93/1-2, 94/3, 96/3, 101/2, 109/4, 157/2.
Hıms	23/1, 39/4, 57/3, 70/2, 78/1, 120/2, 125/3.
İskefsir	4/2, 13/2-3, 15/2, 20/2, 28/1, 31/1, 32/3-4, 43/5, 48/3, 49/1-3, 50/1-2, 57/1, 137/3, 138/2, 155/2, 158/2, 163/2, 166/2, 167/3, 171/1, 174/1-3, 177/2, 192/2.
İspir	7/4, 10/2, 29/5, 41/1-2, 44/2, 85/3, 100/2, 102/4-5, 161/5, 181/1.
Kağızman	143/3, 188/1.
Karahisar-ı Şarkî	2/3, 3/2, 3/3, 10/1, 15/1-4, 16/1-3-6, 17/1, 18/3, 19/4-5, 21/4, 22/3-4, 24/1-3, 26/1-2-3-4, 27/3, 28/2, 29/1, 35/3, 39/1, 43/3, 44/1, 46/2-3-4, 49/4, 50/3, 52/4, 54/4, 56/4, 57/2, 58/2, 66/1, 67/1, 68/4, 69/3-4, 70/3, 71/1-2-4, 72/1, 73/4, 74/2-4-5, 76-1-2-4, 77/1, 78/2-3-4, 79-1, 81/1-3-4-5, 82/1-2, 86/1, 88/1, 89/2-3, 90/2, 92/2-3, 93/3-5, 95/2, 96/1, 97/3, 99/1, 104/1-2-4, 107/4, 108/5, 110/2-3-4, 112/1-4-5, 114/3, 115/1-3, 117/1-2-3, 118/1-3, 120/1-3, 122/2-5, 123/1-2, 124/2-3, 125/1, 126/1-2-3-4, 127/2-3-4, 128/2, 131/2, 132/1, 133/2-3, 134/4, 135/1-3, 136/1, 139/1-2, 140/3, 141/2, 142/3, 143/2, 145/1-3-4, 146/1-5, 147/5, 150/1-4, 151/2-3, 153/1-2, 155/1, 156/1, 157/1-3, 158/4, 160/2, 165/3, 167/4, 168/3, 170/2-4-5, 171/3-4, 173/1, 175/2, 176/2-5, 178/4-5, 181/2, 182/1-2, 184/2, 185/3, 187/2-6, 189/1, 191/2.
Kelkid	3/5, 5/1, 6/2-3-4, 8/2-3, 14/3, 16/4, 38/4, 39/3, 66/2, 83/1, 114/2, 126/5, 128/3, 132/2.
Kiğı	24\2, 27\5, 84\2, 86\4, 87\2, 99\2-3, 101\3, 102\1, 105\1.
Koğanis	8/1, 66/3, 85/1.
Kuruçay	22/5, 34/1, 42/1, 43/1-4, 47/1-2, 53/2, 54/2-3, 55/3, 56/1, 61/1, 65/1-4, 82/5, 100/3, 109/2, 112/2, 124/1, 147/4, 168/1-2, 191/1.
Micingerd	18\1, 69\2, 103/1.
Milas	35/1-4, 64/3, 74/3, 76/3, 97/1, 104/3, 106/3-4, 107/1, 134/1, 154/3, 159/1, 172/4.
Pasin	12/4, 18/2, 177/4, 190/1, 192/1

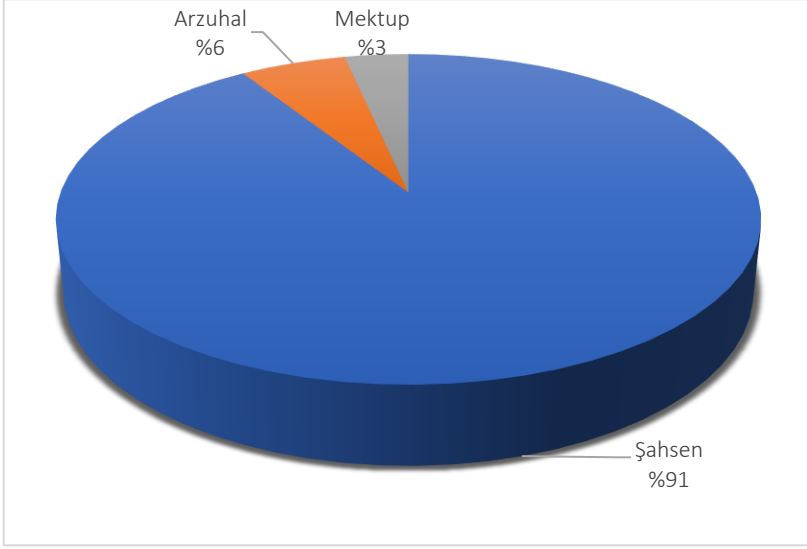
Şiran	14/1, 38/5, 39/2, 41/4, 42/2, 93/4, 115/5.
Tercan	28/3-4, 37/1, 86/2-3, 94/1, 144/2-3, 176/2, 178/2-3, 183/3, 193/3.
Tortum	44/3, 45/1.
Yakubbey	70\4.

3. Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yapma Şekilleri

İncelen defterde şikâyetini Divan'a giderek şahsen şikâyetle bulunanlar için “ *Sadât-ı Kirâmdan Seyyid Hasan gelüp...*” (A.{DVNSAHK.ER.d) No:7, 9/1), Kendisinin şahsen gidemediği dilekçe şeklinde Divan'a şikâyetini ulaştıranlar için “ *Mehmed ve Ahmed südde-i saadetime arz-ı hâl edüp...*” (A.{DVNSAHK.ER.d) No:7, 68/4),” Ya da birinin vasıtası ile müracaat edenler için, “ *Mevlana Salih zîde şerefehû mektup gönderup...*” (A.{DVNSAHK.ER.d) No:7, 182/3), gibi ifadeler kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda şahsen başvurunun %91 oranında olduğu, en fazla şikâyetin Divan'a bizzat giderek şahsen yapıldığı görülmüştür. Bunda en büyük etkenin kişinin sorununun kendi eliyle ilgililere ulaştırmasıyla çözüme daha kısa ve etkin bir şekilde ulaşacağını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. En az başvurunun ise birinin (kadı, naip, alaybeyi vb.) vasıtası ile hazırlanan mektup ile yapılan müracaatların %3 oranında olduğu saptanmıştır.

Grafik 1: Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yapma Şekillerinin Oransal Dağılımı

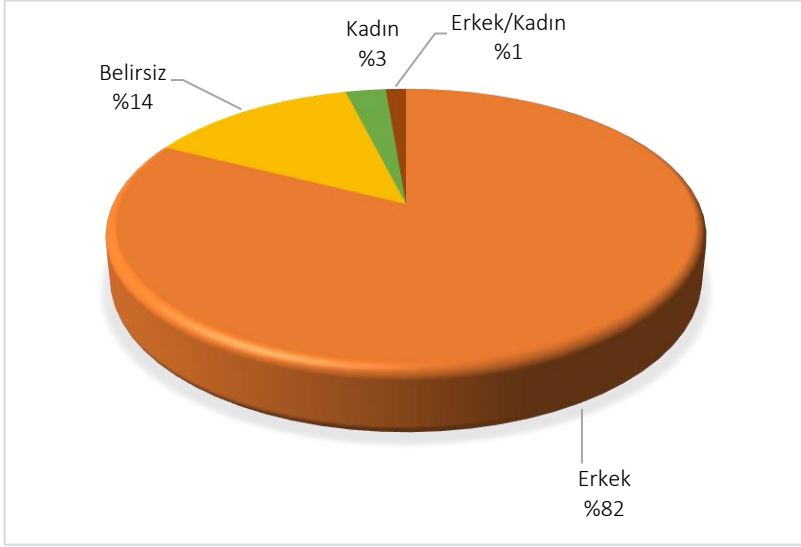

4. Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yapanların Cinsiyet Dağılımı

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'a Müslüm-Gayrimüslim, askeri, reaya, kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın toplumun her kesimine toplu ya da bireysel olarak bir mahkemeye veya Divan-ı Hümayun'a başvuru yapma hakkı tanınmıştır (Tuğluca 2010: 1).

Aşağıdaki tabloda erkeklerin %82 ile en fazla başvuru yapan kesim olduğu, ismi verilmeyen belirsizlerin oranının %14 olduğu, kadınların ise %3 oranında şikâyette bulunduğu tespit edilmiştir. Kadınların şikâyet yüzde oranı azda olsa bu şikâyetlere bakarak kadınların da sosyal hayatta aktif olduğunu görmek mümkündür. En az başvurunun ise %1 ile erkek ve kadınların birlikte yapmış oldukları başvurulardır.

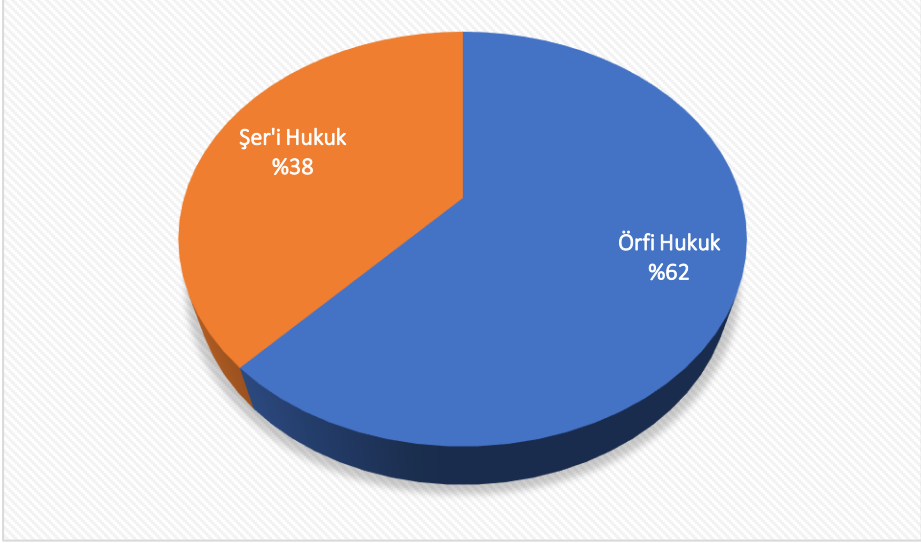
Grafik 2: Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yapanların Cinsiyet Dağılımı

5. Divan-ı Hümayun'dan Şikâyetlere Verilen Çözüm Biçimleri

Osmanlı hukuk sisteminin temelini şer'i ve örfi hukuk oluşturmuştur. Şer'i hukuk kurallarını İslami kurallar oluştururken örfi hukuk kurallarını ise padişahın kendi örfi iradesine dayanan kurallar oluşturmuştur (Koşum, 2004: 145-146). Divan-ı Hümayun'da şikâyetler genelde örfi veya şer'i hukuka göre çözülmüştür. Aşağıdaki tablo incelendiğinde padişah iradesine dayanarak verilen çözüm önerisinin %62 ile daha fazla olduğu, şer'i hukuka dayanarak verilen çözümüm ise %38 olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 3: Şikâyetlere Verilen Çözüm Şekillerinin Oransal Dağılımı

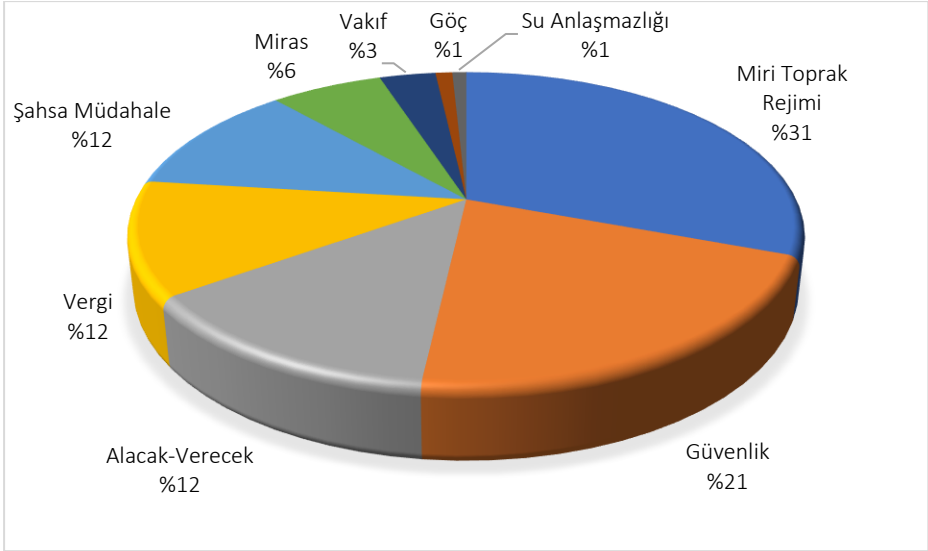
6.Şikâyetlerin Oransal Olarak Konu Dağılımı

284

7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde reyanın şikâyette bulunduğu konular, miri toprak rejimi, güvenlik, alacak-verecek meseleleri, vergi, şahsa müdahale, miras, vakıf, göç ve su anlaşmazlıkları gibi konulardır.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde oransal olarak en fazla şikâyetin %31 ile miri toprak rejimi en az şikâyetin ise %1 ile su anlaşmazlığı ve göç sorunları ile ilgili konularının olduğu saptanmıştır.

Grafik 4:Şikâyet Konularının Oransal Dağılımı

7. 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Bulunan Hükümlerin İçeriği

7.1.Miri Toprak Rejimi

Erzurum 7 numaralı ahkâm defterinde en çok karşılaşılan sorunlardan biri toprak tasarrufu ile ilgili sorunlardır. Hükümlerin büyük çoğunluğunu araziden elde edilen mahsule ve gelire yapılan usulsüz müdahaleler şikâyetlerin konusunu oluşturmaktadır. Şikâyetlere çözüm bulunurken Defter-i Hakanî'de bulunan mufassal, icmal, ruznamçe gibi defterlere başvurulduğu görülmüştür.

Arazi tasarrufuyla ilgili olarak Erzurum valisi ve Micingird kadısına yazılan Evâhir-i Şa'bân 1190/5-14 Ekim 1776 tarihli hükümde Sipahi Ahmed Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Kendisinin Micingird sancağında Eyik nahiyesinde Gülesun adlı köyde 16.000 akçelik kısmın mutafasarrıfı olduğunu söylemiştir. Buraların geliri olan vergilere ismi verilmeyen sipahinin müdahalede bulunduğunu belirtmiştir. Şikâyet konusu ile ilgili olarak merkezde bulunan Defter-i Hakanî'ye bakılması istenilmiştir. Yapılan incelemede Sipahi Ahmed'in haklı olduğu görülmüştür.

Merkezden gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek vergilerin Sipahi Ahmed'e verilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 18/1).

Milas kadısına ve Karahisarışarki kadısına yazılan Evail-i Safer 1197/ 6-15 Ocak 1783 tarihli hükümde Sipahi Ebubekir Divan'a müracaatta bulunmuştur. Karahisarışarki sancağı Milas nahiyesine bağlı Emlak adlı köyde 8599 akçelik kısmın mutasarrıfı olduğunu söylemiştir. Mutasarrıfı olduğu toprakların 2200 akçelik kısmın Defter-i Hakanî'ye göre ismi verilmeyen ortakları ile birlikte kullandığını bildirmiştir. Buna rağmen ortaklarının hisselerine düşenle yetinmeyerek Sipahi Ebubekir'in hissesine düşen öşür, rüsum ve mahsulata Defter-i Hakanî bulunan ruznamçe, icmal defterlerine bakılmış ve kanuna aykırı olarak müdahalede bulduklarını belirtilmiştir. Yapılan incelemede Sipahi Ebubekir'in haklı olduğu görülmüştür. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin önlenerek Defter-i Hakanî ve kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 107/1).

7.2.Miras

7 numaralı defterde göze çarpan ve Divan-ı Hümayun'a yansıyan bir diğer konu da miras ile ilgili sorunlardır. Özellikle mirasın paylaşılması konusunda yaşanan haksızlıkların engellenmesi amacıyla Divan'a başvurulurdu. Kadınların daha çok mirasın taksimatında yaşadıkları haksızlıkları engellemek için Divan-ı Hümayun'a başvurmuşlardır.

Erzurum valisi ve Erzincan kadısına yazılan Evâst-ı Receb 1197/ 12-21 Haziran 1783 tarihli hükümde Fatma, Firdevs ve Havva adlı kadınlar Divan'a müracaatta bulunmuşlardır. Babaları Abdullah'ın vefat ettiğini söylemişlerdir. Babalarından kalan arsa, bahçe ve bazı yerlerin bulunduğunu bu yerlerin kendilerine ve kardeşlerine hisseleri oranında intikal ettiğini bildirmişlerdir. Buna rağmen kardeşinin eşi Seyyid Salih ve kardeşi Seyyid Mehmed'in annelerinden düşen hisseyle yetinmeyerek diğerlerinin hisselerine müdahalede bulduklarını belirtmişlerdir. Kendilerinin mahkeme olduklarını ve haklılıklarını kanıtlamak için Şeyhülislamdan fetva aldıklarını dile getirmişlerdir.

Merkezden mahalline gönderilen hükümde herkesin hissesine düşene kanaat edip haksız müdahalenin önlenmesi ve mahkemeden verilen ilama göre hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007. 132/3).

Karahisarışarki kadısına yazılan Evâhir-i Şa'bân 1198/ 10-19 Temmuz 1784 tarihli hükümde Seyyid Abdurrahman, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Mustafa Divan'a müracaatta bulunmuşlardır. Bunların babaları Osman'ın vefat ettiğini babalarından kalan arazilerin bulunduğunu söylemişlerdir. Babalarından kalan arazinin öşür ve rüsumunun kendilerine intikal ettiğini belirtmişlerdir. Buna rağmen aynı köyden Ali adlı kişinin bu yerlerin öşür ve rüsumuna müdahale ederek kendisinin aldığını bildirmişlerdir. Haklılıklarını kanıtlamak için Şeyhülislamdan fetva almışlardır. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin engellenerek kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007. 187/6).

7.3.Vakıf

Divan'a yansıyan bir diğer konu da vakıflar ile ilgili şikâyetlerdir. Vakıflarla ilgili sorunlar arasında en fazla şikâyetin vakfın gelirine veya görevlisine müdahaleler oluşturmaktadır.

Erzurum valisi ve Karahisarışarki kadısına yazılan Evâhir-i Şevvâl 1195/10-19 Ekim 1781 tarihli hükümde Şeyh Sinan zaviyesi vakfının zaviyedarı olan Seyyid Ahmed Divan'a arzuhalde bulunmuştur. Karahisarışarki kazâsı Emlak nahiyesinde geliri olan öşür, mahsulat ve rüsumu cebabire denilen zorbacı kesimden bazılarının hisselerine müdahalede bulduklarını söylemiştir. Bunun üzerine yapılan incelemede merkezde bulunan Defter-i Hakanî kayıtlarına bakılması istenilmiştir. Sonuçta vakfın hissesine usulsüz bir şekilde müdahale edildiği tespit edilmiştir. Merkezden verilen hükümde alınan öşür ve rüsumun vakfa iade edilerek kanuna uygun hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 26/2).

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1194/ 15-24 Mayıs 1780 tarihli hükümde Seyyid Salih ve İsmail Divan'a müracaata bulunmuşlardır. Vakfın

mürşitlerinden ismi verilmeyen kişinin tarlalarını vakfa devir ettiklerini bildirmişlerdir. Daha sonra bu kişinin vefat etmesi ile dükkân ve eşyaları kardeşlerine intikal etmiştir. Erzincan da sakin Hafız ve Beyoğlu İbrahim adlı kişiler dükkân ve vakfa bırakılan tarlalara haksız bir şekilde müdahale ederek zapt etmişlerdir. Kendilerinin dava gördüklerini haklılıklarını kanıtlamak için Şeyhülislam'dan fetva aldıklarını belirtmişlerdir. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin engellenerek zorla alınan yerlerin iadesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 64/2).

7.4.Güvenlik

Güvenlik ile ilgili şikâyetlerde Ahkâm Defterinde önemli bir yer tutmaktadır. Devlet otoritesinin azalması sonucunda kişisel ya da toplu bir şekilde yapılan eşkıyalık hareketleri en çok karşılaşılan hükümlerdendir.

Erzurum kadısına yazılan Evâhir-i Cemâziyelâhir 1195/14-22 Haziran 1781 tarihli hükümde Ali Efendi, Mehmed, Küçük Mehmed oğlu Salih Divan'a müracaat etmişlerdir. Bunlar kendi hallerinde olduklarını herhangi bir kimseye baskı ve zorlamalarının olmadıklarını söylemişlerdir. Yine aynı köyden mütegalibeden İsmail, İbrahim ve Hüseyin adlı kişilerin evlerini basarak hakarete bulduklarını bunlara ait 1000 kuruşluk emval ve eşyayı gasp ettiklerini bildirmişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde ilgililerinin yakalanarak hakkın alınması, müdahalenin engellenmesi ve zorla alınan emval ve eşyanın iadesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 4/1).

Bayburd kadısına yazılan Evâhir-i Ramazan 1196/30 Ağustos-7 Eylül 1782 tarihli başka bir hükümde ise İsmail ve İshak adlı kardeşler Divan'a giderek müracaata bulunmuşlardır. Babaları Elhaç İbrahim'in kendi halinde olduğunu bildirmişlerdir. Köyden Mehmed adlı kişinin kendi halinde olmadığını ve babasına saldırarak darp ettiğini bunun sonucunda babalarının vefat ettiğini söylemişlerdir. Mahkeme olduklarını ve Şeyhülislam'dan fetva aldıklarını belirtmişlerdir. Mahalline gönderilen hükümde Mehmed'in yakalanarak kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 56/2).

7.5. Borç-Alacak

Bir bölgenin ekonomik hareketliliğinin göstergelerinden birisi de borç-alacak ilişkileridir. Şöyle ki şikâyet konusu bir borç alacak ilişkisi olabileceği gibi ticaret sonucu yapılan borç-alacak ilişkisi veya faizle borç alıp verme gibi çeşitli olabilmektedir.

Karahisarışarki kadısına yazılan Evâsıt-ı Ramazan 1195/ 10-19 Eylül 1781 tarihli hükümde Ebubekir Bey adlı kişi Divan'a müracaat etmiştir. Kendisinin Hazinedar oğlu Mehmed Emin ve Seyyid Mehmed adlı kişilerde borç senedi ile 1022 kuruş alacak hakkının olduğunu söylemiştir. Sürekli istemesine rağmen kendisine muhalefet ederek ödemek istemediklerini belirtmiştir. İncelenen şikâyet sonucunda Ebubekir Bey'in haklı olduğu görülmüştür. Merkezden verilen hükümde muhalefet ettirilmeden alacağın tamamının tahsil edilerek Ebubekir Bey'e verilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 21/4).

Gümüşhane kadısına ve eminine yazılan Evail-i Ramazan 1198/21-30 Mayıs 1784 tarihli diğer örnek hükümde Elhaç İbrahim Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Gümüşhane mutasarrıflarından olan Ebubekir Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'e borç senedi ile 1027 kuruş verdiğini söylemiştir. Kendisinin alacağını tahsil etmek istediğinde Mehmed Bey'in çeşitli bahaneler üreterek vermek istemediğini belirtmiştir. Merkezden verilen hükümde hakkın tamamın tahsil edilerek muhalefet ettirilmeden Elhaç İbrahim'e verilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 182/4).

7.6. Vergi

Ahkâm Defteri vergi konusuyla ilgili zengin kayıtlar içermektedir. Defterde daha çok haksız vergi talebi ön plana çıkmaktadır.

İspir kadısına yazılan Evâhir-i Ramazan 1195/13-22 Temmuz 1781 tarihli hükümde Ali adlı kişi Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Köyde bulunan toprakları için kanun ve deftere göre Sipahiye vergisini ödediğini söylemiştir. Buna rağmen Sipahi Osman'ın kanun ve deftere aykırı olarak fazladan vergi talebinde bulunmuştur. Merkezde bulunan defterlere bakılarak yapılan

incelemede Sipahisi Osman'ın kanun dışı vergi talep ettiği görülmüştür. Divan'dan verilen hükümde müdahalenin engellenerek fazladan alınan verginin iadesi ve kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 10/2).

Kemah kadısına yazılan Evail-i Safer 1197/6-15 Ocak 1783 tarihli hükümde ise Kemah köyü ahalilerinden Bekir Beşe oğulları Seyyid Yusuf Seyyid Veli ve Seyyid Abdullah adlı kişiler Divan'a giderek müracaatta bulunmuşlardır. Bunlar ziraatını yaptıkları toprakların ödemeleri gereken vergilerini kanun ve deftere göre ödediklerini ancak zabitin fazla vergi talebinde bulunduğunu belirtmişlerdir. Defter-i Hakanî bulunan icmal defterlerine bakılmış ve zabitin haksız bir şekilde vergi talep ettiği görülmüştür. Merkezden verilen hükümde müdahalenin engellenerek fazladan alınan verginin iadesi ve kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 108/1).

7.7.Şahsa Müdahale

Ahkâm defterine yansıyan bir diğer konuda Şahsa Müdahaledir. İskefsir kadısına ve Karahisarışarki voyvodasına yazılan Evail-i Şa'bân 1195/23-31 Temmuz 1781 tarihli hükümde Mehmed adlı kişi Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Kimseye bir müdanesinin olmadığını ve kendi halinde olduğunu söylemiştir. Aynı köyden Emin Ağa oğlu Osman adlı kişinin kendi halinde olmayan kötü bir kimse olduğunu belirtmiştir. Bu kişinin kendisine zor kullanarak müdahalede bulunduğunu ve zulüm ettiğini dile getirmiştir. Kendilerinin mahkeme olduklarını ve mahkemeden hüccet aldığını bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek baskı ve şiddetin engellenmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 13/2).

7.8.Su Anlaşmazlığı

İnsan yaşamı için oldukça önemli olan su ile ilgili anlaşmazlıklar ahkâm defterlerinde karşımıza çıkan başka bir şikâyet konusudur. Şikâyet konuları genelde geçmişten beri kullanılan suya doğrudan yapılan müdahale ya da suyun kullanım yönünün değiştirilmeye çalışılmasından kaynaklandığı görülmüştür.

Karahisarışarki kadısına yazılan Evâhir-i Rebûlevvel 1196/6-15 Temmuz 1782 tarihli hükümde Karahisarışarki kazâsı ahalilerinden Ahmed ve Himmet adlı kişiler Divan'a müracaatta bulunmuşlardır. Geçmişten beri kullandıkları köyleri sınırında bulunan suya Yarasun ve Kumas köyü ahalilerinin müdahale ederek suyun yönünü kendi köylerine doğru döndürmeye çalıştıklarını söylemişlerdir. Merkezden incelenmesi istenilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Yarasun ve Kuman köyü ahalisinin kanuna aykırı hareket ettikleri görülmüştür. Merkezden verilen hükümde müdahalenin engellenerek kanunda belirtildiği şekilde suyun kullanılması istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 52/4).

7.9.Göç

Reyanın bulunduğu yeri çiftliğini terk ederek başka bir yere göç etmesi vergi ile geçimini sağlayan sipahiye zor duruma düşürüyordu. Bu durumun engellenmesi için reyanın geri gönderilmesi için emirler gönderilmiştir.

Erzincan ve Tercan kadılarına yazılan Evâhir-i Zilka'de 1197/18-27 Ekim 1783 tarihli hükümde Sipahi Veli Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Beratı şerifle mutasarrıfı olduğu Tercan kazâsına tabi Miran köyü reyası buldukları yerden ismi verilmeyen başka bir köye göç ettiklerini ve buralardan toplanması gereken vergileri toplayamadığından zor duruma düştüğünü bildirmiştir. Merkezden verilen hükümde reyanın kanuna muhalefet ettirilmeyerek geriye döndürülmeleri istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 150/2).

Sonuç

Eyalet Ahkâm Defterleri XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'da tutulan en önemli defter serilerinden birisidir. Bu kayıtlar içerdiği bölgenin XVIII. yüzyıldaki sosyal, ekonomik, askeri vb. konularda oldukça zengin bilgileri içermektedir.

Şikâyetlere verilen çözüm şekillerinde padişahın kanun yapma yetkisini kullanarak yani örfi hukuka dayanarak verilen çözüm şekillerinin şer'i hukuka bakılarak verilen çözüm şekline daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Defterde erkeklerin şikâyet oranının kadınlardan daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Buna rağmen kadınlarda şikâyette bulunmaları sosyal ve ekonomik hayatta aktif olarak katıldıklarını göstermektedir.

Erzurum 7 numaralı ahkâm defterine bakılarak Osmanlı miri toprak rejimi hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Böylece bölgede miri toprak rejiminin uygulanması ve uygulama sırasında yaşanan sorunlar açıkça ortaya konulabilmektedir.

Şikâyetlerin içeriğine bakılarak alınan vergiler hakkında bilgi edinilebilmektedir. Burada öne çıkan husus devlet görevlilerinin bölge halkından fazla vergi talep etmeleridir.

Şikâyetlere yansıyan bir diğer konu ise güvenlik problemleridir. Eşkîyalık faaliyetleri içerisinde grup halinde yapılan eşkıyalık faaliyetleri göze çarpmaktadır.

Yaşanan miras meseleleri de oldukça önem arz etmektedir. Zira miras taksimi sırasında yaşanan sorunlar kadınların uğradığı haksızlıklar defterde görülmektedir.

Azda olsa su anlaşmazlıkları ile ilgili şikâyetlerde bulunmaktadır. Tebaanın ihtiyaçları için kullandığı, hayvanlarına içirmek veya bağ-bahçe tarlasını sulamak içinde kullandığı suya bireysel ya da topluca müdahalelerde bulunduğu suyun yönünün değiştirilmeye çalışıldığı ana sorunlar olmuştur. Bu sorunların çözülmesi için merkezde bulunan defterlere bakılması çözümün temelini oluşturmuştur

Sonuç olarak Erzurum 7 numaralı ahkâm defterinde Erzurum eyaleti ve eyalete bağlı sancaklarda devlet mekanizmanın işleyişi, yaşanan sorunlar, toplumsal yapıdaki değişim ve gelişimleri bunların neden olduğu sonuçları tespit etmek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,
Bab-ı Asafi Divan-i Hümayun Siciller, Erzurum Ahkâm
Defterleri A.{DVNSAHK.ER.d7.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Aydiner, M. (2007). “*Râgıp Paşa*”, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 34, 403-406.
- Çiçek, H. (2016). “2 Numaralı ve 1155-1191/1742-1749 Tarih Ahkâm Defteri’nin Şekil ve İçerik İncelemesi”, Çayelin’den Erzuruma Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu- Armağan Kitap. (Ed. Prof Dr. Selami Kılıç- Arş. Gör. Ahmet Safa YILDIRIM), *Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları*, 569-586.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Emecen, F. M. (2005). Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5): 107-139.
- Emecen, F. M. (2011). Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum. (Editör) Koçal, A.: *Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet* içinde (ss.111-157). Timaş Yayınları.
- Koşum, A.(2004). *Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17(17), 145-146.
- Faroqı, S. (2003), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, 2. Baskı.
- Gümrükçüoğlu, S. O. (2012). Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(1), 175-206.
- Günay, R. (2013). Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013/1-17, 18.
- İnalçık, H. (1988). Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar. *Osmanlı Araştırmaları*, (7-8), 33- 54.

- Kovacks, N. E. (2012). 17. Yüzyılda Divân-ı Hümayun'un Şikâyet Defterleri: *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü* Uluslararası Kongresi Bildirileri, 21-23 Kasım 2012, İstanbul, Türkiye, 275.
- Özel, Ahmet. (1988). "Ahkâm". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (1), 550-551.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü-I*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1998). "Ahkâm Defteri". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (1), 551.
- Şimşir, N. (1994). Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 357-390.
- Taş, H. (2007). Osmanlıda "Şikâyet Hakkı"nın Kullanımı Üzerine Düşünceler, *Memleket Siyaset Yönetim*, 2(3), 186-204.
- Tuğluca, M. (2010). Osmanlıda Devlet- Toplum İlişkilerinin Açık Alanı (Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi 1683-1699). Hacetepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Türe, İ. ve Kaynar, S. (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi rehberi*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Uğur, Y. (2010). "Şer'iyye sicilleri". TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi, 39.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988b). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.